

# ԱՌԱՆՑ ԴԱԻԱՆԱՆՔԻ

ժամանակակից վէպ Հէնրիկ Սենկևիչի

Թարգմ. Տ. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆԻ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

(վերջ առաջին մասի <sup>1)</sup>)

Ց լուծիսի.

Ամբողջ մի շաբաթեայ յիշողութիւններ եմ դրի անցնում: Մի քանի նամակ ստացայ՝ ի միջի այլոց և Մենատինսկուց: Ազնւահոգի Մենատինսկուն այնքան վշտացրել է իմ ու Անեկայի գործի մէջ տեղի ունեցած փոփոխութիւնը, որ մինչև անգամ չի կշտամբում ինձ: Գրում է միայն, թէ կինը ինձ վրայ սաստիկ բարկացել է ու անունս անգամ չի ուզում լսել և նրա կարծիքով ես մարդ չեմ, այլ հրէշ, որի ամենամեծ զւարճութիւնը ձեռքն ընկած զոհերին տանջելն է: Այս անգամ ես իսկ քրիստոնեայ եմ, որովհետև ոչ միայն դրա համար քէն չեմ զգում դէպի տիկին Մենատինսկան, այլ և աւելի համակրութեամբ եմ վերաբերում նրան: Ի՞նչ տաք, բարի սիրտ ունի: Մենատինսկին, ինչպէս երևում է, գործը կորած կամ, աւելի լաւ է ասել, վերջնականապէս վճռած է համարում,

<sup>1)</sup> Տե՛ս «Մուրճ» 1892 թ. №№ 1, 2, 3, 4, 5:

որովհետեւ ոչ մի խորհուրդ չի տալիս ու միմիայն ցաւակցում է ինձ՝ «Տայ Ասուած» (գրում է նա) որ նրա նման մի ուրիշին գտնես: Զարմացք բան է, երբ որ դրա մասին միտք եմ անում, ինձ թւում է, թէ չեմ ուզում ոչ Անելկայի նման ուրիշին, ոչ էլ նրանից լաւին, այլ միմիայն նրան իրան եմ ուզում: Ասում եմ թէ այդ ինձ թւում է, որովհետեւ այդ զգացմունքս հաստատ ու որոշ ձև չունի: Մէջս կարծես չափազանց խճճւած մետաքսի կծիկ լինի, տանջւում եմ ու չեմ կարողանում խճճւած դերձանները կարգի բերել: Զը նաչելով զարգացած ինքնադիտակցութեանս, ես չը գիտեմ օրինակ թէ ինչից է յառաջանում իմ վիշտս. արդեօք նրանից, որ Անելկային կարծածիցս աւելի եմ սիրում, թէ միմիայն նրանից, որ զգում եմ, թէ կարող էի նրան աւելի շատ սիրել: Մենատինսկին մասամբ պատասխանում է այդ հարցիս հետեւեալ խօսքերով՝ «Ասել եմ կամ գուցէ կարդացել, թէ ոսկու կտորները երբեմն պատած են լինում կւարցէ (որձաքար) խաւով, որի միջից մետալը դժւարութեամբ է հանւում: Իմ կարծիքով քո սիրտդ էլ այդ տեսակ խաւով է պատած. մէջտեղում թանկագին հանք կայ, բայց այդ անիծեալ կեղեքը ամբողջապէս չը հալւեց վերջին անգամ Պոլշովում եղած ժամանակդ: Շատ կարճ մնացիր, այնպէս որ ժամանակ չ'եղաւ, որ սիրէիր օրիորդին այնքան սաստիկ ուրջան պէտք է: Գործելու եռանդ գուցէ ունես, բայց մէջը ամենեւին չը կայ վճռելու եռանդ. սակայն դրան էլ ոչոք կը զօրէր, եթէ որ զգացմունքդ պէտք եղածի չափ դրէր քեզ: Հեռացար, սկսեցիր լատ սովորութեան ինքդ քո մէջ խորասուզել, դատել, քննել. ու գուշակածս կատարւեց, այսինքն փիլիսոփայութիւն անելով ձեռքիցդ բաց թողեցիր համ քո բախտաւորութիւնը համ ուրիշին: Մենատինսկու խօսքերը ինձ սաստիկ զարմանք են պատճառում նրանով, որ կարծես կրկնութիւն լինեն մի ժամանակ հօրս՝ ինձ ասած խօսքերին: Բայց Մենատինսկին աւելի լաւ է թափանցում հոգուս խորքը, որովհետեւ իսկոյն աւելցնում է՝ «Այդ շատ հին բան է. ով որ չափից վեր խորամուկ է լինում իւր մէջ, վերջ ի վերջոյ չի կարողանում հաշտւել ինքն իրան հետ, իսկ ով որ այդ տեսակ է լինում նա անքնդունակ է որ և է վճիռ կացացնելու: Հիւանդ դար, երբ միայն էշերն են մնացել, որ դեռ քչից շատից կամքի տէր են, որովհետեւ մի քիչ խելք

ունեցողը խսկոյն ունեցած խելքը գործ է դնում ամեն բանի մասին կասկածելու և ինքն իրան համոզելու վրայ, թէ չիրաւի չարժի որ և է բան կամենալ։ Այդ տեսակ դիտողութիւններ կարգացել եմ ֆրանսիացի հեղինակներից մէկի գրածքում ու մտածել, որ շատ ճիշտ է ասումս։

Լինում են ըրտէսներ, երբ աւելի լաւ կը համարէի որ Մեհատինսկին ինձ ուղղակի հայհոյէր քան նամակը լցնէր օրինակի համար այսպիսի խօսքերով.—«Ձը նայելով քո մեծ արժանաւորութիւններին, կարող է բանը այնտեղ հասնել, որ դու միշտ տանջանքի ու վշտի պատճառ դառնաս քո ամենամտերիմ ու ամենասիրելի մարդկանց համար։ Այդ ինձ սաստիկ տհաճութիւն է պատճառում, ևս առաւել նրա համար, որ ճիշտ է։ Ես տանջանք եմ պատճառել Մեկլային, հօրաքրոջս, Անեկլայի մօրը և վերջապէս ինքս ինձ։ Բայց միւս կողմից մի քիչ ծիծաղս դալիս է, երբ որ կարդում եմ թէ՛ Վեանքի օրէնքների համաձայն մարդուս մէջ մի որ և է բան պէտք է բռննի, զգոյշ կաց ուրեմն որ քո մէջ այնպիսի մի չար բան չը բռննի, որ ամենից առաջ հէնց քեզ թունաւորի։ Զէ... Գոնէ դրանից կարող եմ աներկիւղ լինել։ Ճիշտ է Լաուրայի ձեռքով ցանած ինչ որ մի բորբոս ծլել է, բայց միմիայն այն կւարցէ կեղեւի վրայ է բռնել, որի մասին չիշում է Մեհատինսկին և չի կարողացել արմատները աւելի խոր կոխել ու ոչ ինձ է թունաւորել ոչ Լաուրային։ Այդ տեսակ բորբոսը արմատախիլ անելու անգամ կարիք չը կայ, բաւական է միայն փոշու պէս սրբել։ Աւելի ճիշտ է Մեհատինսկու ասածը այնտեղ, ուր նա սկսում է ինքն իրան նման լինել և հանդէս գալով յանուն իւր դաւանանքի, որ միշտ կրում է սրտումը, ասում է՝

—Եթէ դու քեզ բարձր տիպ ես համարում, եթէ մինչև անգամ ճիշտ որ բարձր տիպ էլ ես, պէտք է ասեմ քեզ, որ այդ տեսակ բարձր միութիւնների գումարից ստացւում է հասարակական մի նուս (բացասական քանակութիւն)։

Որ ջհաննամիցն եմ ինձ բարձր տիպ համարում, եթէ միայն Կրոմիցկու հետ համեմատելու չը լինենք ինձ. բայց էլի Մեհատինսկին ճիշտ է ասում։ Ինձ նման մարդիկ միայն այն դէպքում մի նուս չեն դառնում, եթէ որ չեն պատկանում անպարտօնջլ հանձարների դասին, այսինքն եթէ որ մեծ գիտնականներ կամ մեծ

արտիստներ են: Այդ ժամանակ չաճախ մինչև անգամ ընթրմատոր-  
ներին դեր են կատարում: Իսկով ինձ, ես միմիայն իմ վերաբեր-  
մամբ կարող եմ ընթրմատոր լինել: Ամբողջ օրը այդ միտքը չէր  
հեռանում զլիխցս, որովհետև յիրաւի անհաւատալի բան է, որ ինձ  
պէս ինքն իւր պակասութիւնները կատարելապէս հասկացող մարդը  
ոչ մի միջոց ձեռք չ'առնի նրանց ուղղելու համար: Վերջապէս եթէ  
որ այս բոլորիս կէս օր տատանւելիս լինէի՝ տանից դուրս գամ թէ  
չէ, հօ կարող էի վզիցս բռնել ու դուրս քշել ինձ փողոց: Ես  
սկեպտիկ մարդ եմ—լաւ Բայց միթէ չեմ կարող ինքս ինձ հրա-  
մայել որ այնպէս վարւեմ իբր թէ սկի սկեպտիկ չեմ: Ում պէտքն  
է, թէ արդեօք իմ վարմունքս մի քիչ աւելի շատ դրուած կը լինի  
համոզմունքիցս թէ աւելի քիչ: Ինչ կարող էի անել այ օրինակ  
այժմ: Կարող էի ասել, որ բաներս կապեն, ու գնալ Պոշով: Այդ  
շատ հիանալի կերպով կարող էի անել: Թէ ինչ դուրս կը գար  
դրանից, յետոյ կ'երևէր, բայց գոնէ մի որ և է գործ արած կը լի-  
նէի: Ճիշտ է, Մենատինսկին դրում է, — Այն կապիկը ամեն օր վայր  
ընկած է լինում Պոշովում ու հանգիստ չի տալիս տիկիններին ու  
օրիորդին, որոնք առանց այն էլ կարծես գերեզմանից դուրս եկած  
լինեն: Ուրեմն գուցէ ուշ լինի այժմ: Մենատինսկին չի դրում, թէ  
ինչքան ժամանակ առաջ է եղել ինքը Պոշովում, կարծում եմ՝  
մէկ կամ երկու շաբաթ սրանից առաջ, այնպէս որ նրանից յետոյ  
բանը կարող է շատ առաջ գնացած լինել: Հա, բայց ես այդ  
չը գիտեմ: Յամենայն դէպս այժմ եղածից վատ էլ ինչ կարող է  
պատահել: Զգում եմ, որ քից-շատից վճռելու հոանդ ունեցողը  
վեր կը կենար ու կ'երթար Պոշով, զգում եմ, որ կ'սկսեմ ինքս  
ինձ մի քիչ յարգել եթէ այդ անեմ, մտնաւանդ որ մինչև անգամ  
Մենատինսկին էլ չի աշխատում համոզել ինձ որ այդ անեմ, —  
Մենատինսկին, որ սակայն շատ եռանդուն մարդ է: Դրա մասին  
մտածելուցն անգամ աչքերս պայծառանում են ու այդ պայծառ  
լոյսի մէջ այնպիսի մի սիրելի դէմք եմ տեսնում, որ այս բոլորիս  
նա ինձ աշխարհումս ամեն բանից քաղցր է թւում, և — per Baccho  
(Բաքոսը վկայ) — երևի կը կատարեմ մտքումս դրածը:

9 լուսիսի.

«La nuit porte conseil!» (գիշերը լաւ խորհրդատու է): Իսկոյն չեմ գնում Պլոշով, որովհետեւ այդպէս եթէ անէի, կոյրզկուրոյն վարած կը լինէի, այլ հօրաքրոջս մի երկար նամակ գրեցի բոլորովին ուրիշ տեսակ քան Պելիից ուղարկածս: Ութ կամ ամենաշատը տասը օրուայ ընթացքում պէտք է որ պատասխան ստացւի, որին նայելով կ'երթամ Պլոշով կամ թէ... չեմ երթալ, և առհասարակ չը գիտեմ թէ ինչ կ'անեմ: Ես հաւաստի կը լինէի, թէ բարեկամը պատասխան կը ստացւի, եթէ օրինակ այսպէս գրած լինէի, — «Աղաչում եմ, սիրելի հօրաքոյր, որ Կրոմիցկու հոտը կտրես Պլոշովից»: Անեկայից ներողութիւն եմ խնդրում, սիրում եմ նրան ու համաձայնութիւնը խնդրում պսակելու ինձ հետ: Այդ դէպքում խնդիրքս միմիայն այն ժամանակ անհետեանք կարող էր ֆիսկ եթէ որ նամակս հարսանիքից չետոյ տեղ հասնէր, բայց կարծում եմ, որ բաները այնտեղ այդքան արագ առաջ գնացած չեն լինիլ: Սակայն հօրաքրոջս այդպիսի բան չեմ գրիլ: Նամակս պէտք է առաջատու գնդի դեր խաղայ, որ գնում է զօրքի առաջից ու հետազօտում է շրջակայքը: Նամակս այնպէս գրեցի, որ հօրաքոյրս եթէ ուզենայ պատասխանել, պէտք է ինձ տեղեկութիւն հաղորդի ոչ միայն նրա մասին, ինչ որ կատարուում է Պլոշովում, այլ և ինչ որ կատարուում է Անեկայի սրտում: Անկեղծ եմ ասում, միայն այն պատճառով աւելի վճռական կերպով չը գրեցի, որ փորձը սովորեցրել է ինձ հաւատ չընծայել ինքս ինձ: Ախ, եթէ Անեկան, չը նայելով այն տեղեկութեանը, որ քիչ թէ շատ իրաւացի կերպով կարող է զգալ դէպի ինձ, մերժէր Կրոմիցկու առաջարկութիւնը, որչափ շնորհակալ կը լինէի նրանից, որքան կը հեռացնէր այդ նրան իմ աչքումս այն հարսնացու օրիորդի անտանելի տիպից, որի միակ բաղձանքն ու նպատակը մարդու գնալն է: Երանի ոչինչ իմացած չը լինէի այդ Կրոմիցկու մասին: Թռչունի նման թռչելով, հեռանալով Լաուրայի ոտների մօտից, որ յամենայն դէպս պէտք է պատահէր, ամենայն հաւանականութեամբ ընկնելու էի Անեկայի ոտների մօտ: Ազնահողի հօրաքոյրս ցոյց տւեց, որ շատ ծանր ձեռք է ունեցել, գրելով ինձ Կրոմիցկու ոտնձգութիւնների ու Յեկինայի նրան հասցրած օգնութեան մասին: Այժմեան ջղային դարում ոչ

միայն կանայքն են միմոզանման <sup>1)</sup>), այլ և տղամարդիկ: Բաւական է մի քիչ կոպիտ կերպով ձեռք տալ, որ մեր հոգին կուշ գայ ու փակւի յաճախ ընդ միշտ: Գիտեմ, որ այդ յիմար ու վատ բան է, բայց այդպէս է: Եթէ ուզենայի ինքս ինձ փոխել, պէտք է դիմէի մի որ և է անատոմի ու նոր ջղեր պատուիրէի, իսկ ունեցածս պէտք է պահէի հազադիւտ դէպքերի համար: Ոչ ոք, մինչև անգամ պանի Մենատինական, որ այժմ ինձ հրէշ է համարում, դէպի ինձ՝ ինձնից աւելի կրիտիկաբար չի վերաբերւում: Բայց միթէ այդ Կրոմիցկին ինձնից լաւ է: Միթէ նրա յիմար դրամական ներողը իմիցս բարձր է: Առանց պարծենկոտութեան կարող եմ ասել, որ նրանից տասնապատիկ աւելի նուրբ զգացմունքներ, աւելի ազնիւ ձգտումներ, աւելի լաւ սիրտ, աւելի քնքշութիւն ունեմ, էլ չեմ ասում այն, որ նրա հարազատ մայրն անգամ չէր կարողանալ չը խոստովանել որ նա ինձնից յիմար է: Ճիշտ է՝ ես երբէք կեանքումս չեմ տիրանալ միլլիարդի ու մինչև անգամ նրա տասներորդ մասին, բայց Կրոմիցկին էլ դեռ չի տիրացել մինչև անգամ նրա հարիւրերորդ մասին: Դրա փոխարէն կարող եմ ասել, որ իմ կինս աւելի ջերմութիւն ու լոյս կը տեսնի կեանքումը քան նրանը, որ իմ կինս աւելի բաց ու արձակ և ազնիւ կեանք կը վարի:

Այս առաջին անգամը չէ ինչ մտքումս ինձ համեմատում եմ Կրոմիցկու հետ, որ մինչև անգամ ինձ զայրացնում է, որովհետև ես ինձ Կրոմիցկուց անհամեմատ բարձր էակ եմ համարում: Մենք երկու տարբեր մոլորակների բնակիչ ենք, իսկ զաւով մեր հոգիների համեմատութեանը, նրանց մէջ այնպիսի չարաբերութիւն կայ, որ իմիս հասնելու համար պէտք է սանդուղքով վեր ելնել (որի ժամանակ, խոստովանւում եմ, մարդ կարող է գլխի վրայ գալ), իսկ նրա հոգուն հասնելու համար այնպիսի մարդիկ, ինչպէս օրինակ Մենկան է, անպատճառ պէտք է ցած իջնեն:

Բայց միթէ այդ շատ դժւար կը լինի նրա համար: Զազրելի հարց: Սակայն այդ կողմից ես այնպիսի անհաւատալի բաներ եմ տեսել, մանաւանդ մեզնում, որ կանայք առհասարակ տղամարդկան-

<sup>1)</sup> Միմոզա մի բոլս է, որի տերմները կուշ են գալիս երբ որ նրանց մի բան դիպչում է:

ցից բարձր են, որ չեմ կարող այդ հարցը չը տալ: Խնայ՝ այնպիսի դէպի ամեն գեղեցիկ ու ընտիր բան դիւրագգաց, ազնիւ խանդերով լի, գրեթէ թեւաւոր օրիորդներ եմ տեսել, որոնք ոչ միայն պսակւել են ամենաթուզ անբան անասունների հետ, այլ և հարսանիքի հետեւել օրը ընդունել են նրանց կենսական դաւանութիւնը, նրանց գոհակահոգութիւնը, նրանց եսականութիւնը, ունայնութիւնը, սահմանափակութիւնը ու չնչինութիւնը: Աւելի նշանաւորն այն է, որ ոմանք այդ անում էին պարծենկոտութեամբ, կարծես նրանց կարծիքով իրանց առաջւան իդէալներն էլ այնպէս դէն զցելու բաներ լինէին ինչպէս հարսանիքի մրտեայ պսակը: Եւ նրանք հաւատացած էին, թէ հէնց դրանով են լաւ կին դառնում, չը հասկանալով որ իրանք բոլորն էլ զոհում են հոգեկան խանդերը կապկային հակումներին: Ճիշտ է՝ յաճախ յետոյ, վաղ թէ ուշ, բէական էր սկսում, բայց ընդհանրապէս առած Շեքսպիրի Տիտանիան <sup>1)</sup> մեղումն այնպիսի սովորական տիպ է, որ անշուշտ ամենքը իրանց կեանքի ընթացքում պատահած կը լինեն այդպիսի կանանց:

Ես ոտից գլուխ սկեպտիկ եմ, բայց իմ սկեպտիկականութիւնս յառաջանում է ընդանից, որ սիրտս ցաւում է, և իրաւ սաստիկ կսկիծ եմ զգում, երբ որ մտքովս անցնում է, թէ նոյն բանը կարող է պատահել և Անելիային: Գուցէ նա էլ մի ժամանակ ուսերը թափ կը տալ իւր կուսական խանդերը չիշելիս, համոզւած լինելով, որ Թուրքեստանի կապալներն են միայն լուրջ ու իրական բան և որ կեանքում այդ կապալներից դուրս ոչինչ չը կայ, որով արժէր զբաղւել: Կատաղի բարկութիւն է զալիս վրաս, երբ որ միտք եմ անում դրա մասին, մանաւանդ որ եթէ այդ պատահի՝ մասամբ իմ մեղքիցս կը պատահի:

Սակայն միւս կողմից իմ խորհրդածութիւնս ու տարակուսանքներս ծագում են ոչ միայն վճռելու եռանդ չ'ունենալուցս, ինչպէս գրում է Սենատինսկին, այլ և նոյնպէս մի ուրիշ աղբիւրից: Ես

<sup>1)</sup> Շեքսպիրի «Ամարալին գիշերաչ երազ» պիեսից: Ֆէան թովում է Տիտանիային, որ նա սիրահարւի առաջին պատահած տղամարդու վրայ, և պատահեցնում է Նրան մի արհեստաւորի հետ, որի գլուխը էշի գլուխ է դարձրած լինում:

ամուսնութեան մասին այն աստիճան ընդհանուր դադար ունեւմ և այն-  
քան բարձր պահանջներ նրա վերաբերմամբ, որ այդ անհամարձակ  
է դարձնում ինձ: Գիտեմ, որ երբեմն մարդ ու կին այնպէս են  
իրար ընկնում, ինչպէս երկու ծուռ տախտակ և այնու ամենայ-  
նիւ մի կերպ օրները մթնացնում են, բայց այդ ինձ բաւարարու-  
թիւն տալ չի կարող: Հէնց այն պատճառով, որ ընդհանրապէս  
թերահաւատութեամբ եմ վերաբերում բախտին, ասում եմ ինձ  
ու ինձ՝ չը շտապեմ, թող գտնէ այս բանում բախտս բանի: Բայց  
կարող է արդեօք բանել: Զարմացք բան է: Ինձ այսքան երկմտող,  
այսքան անվճռական են դարձրել ոչ թէ կեանքիս ընթացքում տե-  
սած անյաջող ամուսնութիւնները, այլ մի քանի հատ լաւերը,  
որովհետեւ նրանք որ միտքս են գալիս՝ հէնց այն ժամանակն եմ  
ինձ ու ինձ ասում, — կարող է բախտս բանել, այդ թէօրիպի բան  
չէ, պէտք է միայն բաղարել գտնել:

11 Կոնիսի.

Վերջին օրերս Լուկոմսկու հետ շատ մտեմացել ենք: Ինձ մօտ  
էլ առաջւայ պէս լուռ ու խուփ չէ: Երէկ երեկոյեան մտաւ ինձ  
մօտ. միասին կամաց-կամաց գնացինք մինչև Կարակալի թերմերը  
1), յետոյ հրաւիրեցի նրան ինձ մօտ ու նստեցինք համարեա մինչև  
կէս գիշեր: Նրա հետ մի խօսակցութիւն ունեցանք, որ այժմ գրի  
եմ անցնում, որովհետեւ ինձ վերայ մի քիչ տպաւորութիւն գոր-  
ծեց: Լուկոմսկին մի քիչ ամաչում էր սր այնքան սաստիկ յուզւել  
էր, մեռնող գալլի արձանի մօտ, բայց ես դիտմամբ խօսք գցեցի  
Լեհաստանի մասին, դուրս քաշեցի նրա բերնից ինչ որ կար սրտի  
խորքումը և վերջը, երբ որ մեր յարաբերութիւնը սրտանց դար-  
ձաւ, ասացի, ներէցէք, պան Իւզէֆ, հարցի՞ս համար, բայց ճիշտն  
ասած՝ ես չեմ հասկանում, թէ ինչու ձեզ պէս՝ ազգակիցներով ու  
հայրենի բաներով շրջապատւած լինելու պահանջ ունեցող մարդը՝  
չի աշխատում հայրենակից ամուսին գտնել: Այնպէս հայրենիքի տե-  
ղակը տալ որ նա կարող է, չեն տալ ձեզ ոչ ձեր արւեստանոցը, ոչ  
ձեր օգնականները, ոչ էլ աւելորդ է մինչև անգամ յիշել, Կրուկն  
ու Կուրտան:

1) Հրոմակական բաղանիք:

Լուկոմոսին ժպտաց ու ցոյց տալով ինձ մատի մատանիքը, ասաց.

—Ես հէնց պսակելու եմ Սպասում ենք միայն, որ նշանածս հօրը մահւան սգից զուրս գայ: Երկու ամսից յետոյ զնալու եմ նրանց մօտ:

—Սերպցի շրջակայքումն են բնակւում:

—Զէ, նրանց հայրենիքը Վիլկոմերի մօտ է:

—Դուք ինչ բան ունէիք Վիլկոմերում:

—Ես պատահամբ ծանօթացայ նրանց հետ Հոռոմոյ,

Corso-ում:

—Բախտաւոր պատահմունք է եղել:

—Ամենաբախտաւորը իմ կեանքումս:

—Երևի կարնաւալի ժամանակ:

—Զէ, որտեղից: Մի առաւօտ գնում էի via Condotti, մէկ էլ տեսնեմ ինչ որ երկու շիկադէմ կին, ըստ երևոյթին, մայր ու աղջիկ, աղաւաղած խոպերէն լեզւով հարցնում են կապիտոլիումի մասին: Ասում էին՝ «Capitolio», «Capitole», «Capitol» և ոչ ոք նրանց ասածը չէր կարողանում հասկանալ այն հասարակ պատճառով, որ, ինչպէս ձեզ յայտնի է, խոպերէն ասում են «Campidolio»: Հասկացայ որ Լեհուհի են, այնքա փորձած է այդ բանում: Սաստիկ ուրախացան, երբ որ սկսեցի հետները լեհերէն խօսել. ես էլ ուրախացայ և ոչ միայն ճանապարհը ցոյց տւեցի, այլ և տարայ տեղ հասցրեցի նրանց:

—Զէք կարող երեակայել, թէ որքան հետաքրքրեցնում է ինձ ձեր պատմածը: Ուրեմն միասին գնացիք:

—Միասին գնացինք: Ճանապարհին տեսնեմ, որ օրիորդս կ'սեսն չինար լինի. ժիր, սիրուն, գլուխը փոքրիկ, ականջները, օրինակացու, արտայայտութիւն ինչքան ուզէք, թերթերունքներն հօհէնց իմանաք ոսկուց լինելու: Այդ տեսակ բան միայն մեզնում է լինում. այդ այստեղ չէք կարող տեսնել, չը գիտեմ թէ գուցէ Վենետիկում կարելի լինի, բայց այն էլ հազարից մի անգամ: Ինձ դուր էր գալիս և այն, որ շատ էր հոգս տանում մօրը, որ շատ դարդոտ էր, որովհետև մարդը նոր էր մեռել: Մտածեցի, որ աղնիւ սրտի տէր պէտք է լինի: Մի շաբաթ նրանց ծառայում էի իբրև չիչերոնէ:

(ուղեցոյց), իսկ շաբաթն անցնելուց յետոյ առաջարկութիւն արեցիւ — Ինչպէս, մի շաբաթից յետոյ:

— Հա, որովհետեւ վերադառնալու էիր Ֆլորենցիա:

— Յամենայն դէպս դուք այդպիսի մարդկանց թւին էք պատկանում, որոնք մի բան վճռելուց առաջ երկար ու բարակ խորհրդածել չեն սիրում:

— Եթէ որ հայրենիքում լինէինք, անկասկած աւելի երկար կը քաշէր բանը, բայց այստեղ սիրոս ուզում էր համբուրել նրա ձեռները հէնց միայն նրա համար, որ լեհուհի է...

— Այդ այդպէս է, բայց ամուսնութիւնը այնպիսի յեղաշրջութիւն է մարդուս կեանքի մէջ:

— Ճիշտ էք ասում: Բայց ես ինչ խելօք բան պէտք է մտածէի երկու կամ երեք շաբաթում, որը չը կարողանայի մտածել մի շաբաթուայ մէջ: Ասենք, պէտք է խոստովանեմ, կասկածներ կային սրտումս: Մի քիչ անախորժ է ինձ համար խօսել դրա մասին... Մեր ընտանիքում ժառանգական խլութիւն կայ: Պապս ծեր ժամանակը ոչինչ չէր լսում, հայրս քառասուն տարեկան հասակում խլացաւ... Այդպէս էլ կարելի է ապրել, բայց ինչ էլ լինի այդ ծանր արատ է մանաւանդ շրջապատողների համար, որովհետեւ խուլ մարդիկ զգազազած են լինում: Ես կուտամ էի այն մտքի հետ, թէ արդեօք իրաւունք ունեմ այդպիսի մի օրիորդի կեանքը կապել ինչպէս մարդու կեանքի հետ, որին հաւանականօրէն այդպիսի խեղութիւն է սպառնում և որի հետ կենակցելը կարող է դժւար լինել:

Միայն այդ ժամանակ նկատեցի, որ երբ որ Լուկումսկու հետ խօսում են, նրա աչքերի արտայայտութեան, գլխի շարժումների ու ականջ դնելու ձևի մէջ այնպիսի մի բան կայ, որ սովորաբար նկատուում է խուլ մարդկանց մէջ: Նրա լսելիքը մինչև այժմ շատ լաւ է եղել, բայց ինչպէս երևում է միշտ հսկելիս է եղել, թէ տեսնի հօ լսելիքը չի թուլանում:

Աշխատում էի նրան հանգստացնել:

— Ես էլ այդպէս էի մտածում, ասաց նա: Միմիայն հաւանական վտանգների համար չ'արժի փչացնել թէ սեփական և թէ ուրիշի կեանքը: Գիտենք, որ Խտալիայում խոլերա է լինում, բայց հօ յիմարութիւն կը լինէր եթէ որ ոչ մի իտալացի չը պսակէր:

այն պատճառով, որ կարող է մեռնել խղերայի ժամանակ և կնոջն ու երեխաներին առանց խնամքի թողնել: Ասենք ինչ որ պարտականութիւնս էր արեցի: Առաջուց ասացի պաննա Վանդային, որ իրան սիրում եմ, որ կեանքս էլ չէի խնայիլ նրա ամուսինը դառնալու համար, բայց այս ինչ ու այս ինչ խոչնդոտները կան: Եւ գիտէք ինչ պատասխանեց: Ասաց, — «Երբ որ չը կարողանամ ձեզ ասել, թէ ձեզ սիրում եմ, կը գրեմ, որ կ'արդաք»: Բանը առանց արտասուքի չը վերջացաւ, բայց մի ժամ անցած մենք արդէն ծիծաղում էինք այդ ահ ու երկիւղի վրայ և ես դիտմամբ խուլ էի ձևանում նրան ստիպելու համար, որ գրի՝ «սիրում եմ»:

Այդ խօսակցութիւնը յիշողութեանս մէջ շատ խորը նստեց: Մնեատիկնակին սխալում է պնդելով թէ մեր ժամանակը միայն էշերն են, որ քչից-շատից կամքի տէր են: Այդ քանդակագործը իսկական պատճառ է ունեցել տատամսելու, բայց մի շարաթը հերիք է եղել նրան այդպիսի կարեւոր վճիռ կայացնելու համար: Կարելի է նրա ինքնագիտակցութիւնը այն աստիճան զարգացած չէ որքան իմս, բայց ոչ որ չի ասել թէ նա խելօք մարդ չէ: Ինչ կորիճ կին է այդ ապագայ պանի քանդակագործուհին, որքան դուր է գալիս ինձ նրա պատասխանը: Միւսնոյն ժամանակը զգում եմ որ Անեկան էլ այդ տեսակ կանանց թւին է պատկանում: Եթէ օրինակ ես կուրանայի, Լաուրան այն չափով կը հետաքրքրէր իմ կուրութեամբ, որ չափ որ այդ դէպքում նա կը կարողանար ինձ խնջոյքում երգեր ասող ֆէականցի Դեմոդոկի զգեստ հագցնել: Բայց Անեկան, նա անշուշտ ինձ չէր թողնիլ հեռանալ, եթէ մինչև անգամ դեռ պսակած էլ չը լինէինք: Գլուխս կը տամ կտրելու, եթէ ճիշտ չեմ ասում:

Պէտք է միայն խոստովանեմ, որ այդպէս վստահ եղողի համար մի շարաթ տատանւելն էլ չափազանց շատ է, իսկ ես այս վեցերորդ ամիսն է ինչ տատանւում եմ: մինչև անգամ հօրաքրոջս գրած վերջին նամակս էլ ամենևին վճռական բան չէ:

Սակայն ինքս ինձ մխիթարում եմ մտածելով որ հօրաքրոջս, իբրև խելօք ու ինձ սիրող կին կը հասկանայ թէ ինչ է պէտք ինձ ու իւր իմացածովը ինձ օգնութեան կը հասնի: Բացի այդ՝ սրտումս մի յոյս էլ կայ, թէ Անեկան այդ գործում հօրաքրոջս դաշնակից կը լինի: Ափսոսում եմ այնու ամենայիւ որ նամակը աւելի որոշ

չը գրեցի: Սիրտս ասում է բռնեմ մի նամակ էլ դրեմ, բայց ես այսօր էգուց եմ քցում այդ: Պէտք է սպասել մինչև առաջինի պատասխանը ստացւի: Երանի այն տեսակ մարդկանց, ինչպէս Լուկոմակին է, որոնք հէնց դուզ գործիցն են սկսում:

15 լունիսի.

Ինչ անուն էլ որ տամ դէպի Անեկլան տաճած զգացմունքիս՝ սէր թէ մի ուրիշ անուն—միւննոյնն է՝ հազգին տարբերութիւն եմ տեսնում այդ զգացմունքիս և այն բոլորի մէջ, որոնք մինչև այժմ թուել անց են կացել սրտովս: Առաւօտեանից մինչև երեկոյ այդ զգացմունքիս մասին եմ մտածում. նա ծագել ու զարգացել է իմ սեփական աշխատանքով, ես ինքն ինձ իմ առաջ պատասխանատու եմ զգում նրա համար: Այդպիսի բան առաջ սկի չի եղել: Այն առաջւան կապերը կապում, շարունակում ու կտրւում էին թողնելով սրտումս քիչ կամ շատ տխրութիւն, երբեմն քաղցր յիշողութիւն, երբեմն դառնութիւն, բայց երբէք այս աստիճան չէին գրաւել իմ ներքին էութիւնս: Այն անգործ ու աշխարհասէր կեանքում, որ վարում ենք մենք բոլորս, մենք, որ ոչ մի բարձր նպատակի չենք ձգտում, ոչ մի գաղափարի չենք ծառայում և միւննոյն ժամանակ կարիք չ'ունենք հաց վաստակելու համար աշխատելու, կինը երբէք չի հեռանում բեմից,—մարդ շարունակ նայում է նրա վրայ, միշտ պտոյտ—պտոյտ է անում նրա չորս բոլորքը և այն աստիճան սաստիկ ընտելանում է նրան, որ վերջ ի վերջոյ նրան իւր ամենօրեայ մեղքերի կարգն է դասում: Մենք կանանց խաբելիս այնքան քիչ ենք խղճահարւում, որ գուցէ մեզնից քիչ խղճահարւում են միայն կանայք՝ մեզ խաբելիս: Ես, չը նայելով բնութեանս սաստիկ տպաւորւող լինելուն, նոյնպէս այն մարդկանց թւին եմ պատկանում, որոնց խիղճը այդ կողմից բխացած է: Եղել են դէպքեր, երբ ես ինքս ինձ ասել եմ,—«Ա՛յ ինչ հիսնալի առիթ է որ մարդս ինքն իրան մի քանի պաթետիք յանդիմանութիւններ անի, բայց միշտ գերադասել եմ ձեռքս թափ տալ ու մի ուրիշ աւելի դուրեկան բանի մասին մտածել: Այս անգամին այդպէս չէ: Երբեմն միտքս զբաղւած է լինում բոլորովին ուրիշ բանով, մէկ էլ յանկարծ զգում եմ, որ ինձ մի բան պակաս է, վրաս մի տեսակ ան-

հանգստութիւն է դալիս, մի տեսակ վախ, կարծես թէ մի ինչ որ չափազանց կարեւոր բան զանց եմ արել, ինչ որ մի բան մոռացել եմ անել և ես նոյն բոպէին նկատում եմ, որ այդ Անեկլայի մասին մտածմունքս է նորից դուրս գալիս բոլոր ծածկոյթների տակից, որպէս զի ամբողջապէս տիրապետի ինձ: Այդ մտածմունքը գիշեր-ցերեկ շարժ է դալիս իմ մէջ ինչպէս Միցկէւիչի պօէմայի ուտիճը գրասեղանում: Երբ որ ուսերս թափ եմ տալիս ու աշխատում եմ նւագեցնել այդ տպաւորութեանս նշանակութիւնը կամ մինչև անգամ ծիծաղել նրա վրայ, սկեպտիկականութիւնս ու հեզնութիւնս ինձ չեն օգնում կամ, աւելի ճիշտն ասած, միայն այնքան ժամանակ են օգնում որքան որ տեւում են, որովհետև յետոյ իսկոյն նորից ընկնում եմ կախարդած շրջանի մէջ: Իսկապէս ասած այդ խղճատանջութիւն չէ, ոչ էլ մինչև անգամ խղճահարութիւն, այլ աւելի մոգի տաղնապալից փակչումն մի առարկայից և միեւնոյն ժամանակը այնպիսի տենդային ու անհանգիստ հետաքրքրութիւն, թէ ինչ է լինելու յետոյ, կարծես թէ կեանքս այդ սթետոց-իցն է կախած:

Եթէ որ ինքս ինձ զննելում այնքան վարժ չը լինէի որքան որ եմ, կը կարծէի թէ այդ մեծ ու արտասովոր զգացմունք է, բայց նկատում եմ, որ այդ խորհրդածութիւններս ու վրդովմունքներս միայն ապագայում Անեկլային տիրանալուն չեն վերաբերում, այլ և ինչ որ մի ուրիշ բանի: Կասկած չկայ, նա ինձ վրայ խոր ու սաստիկ տպաւորութիւն է գործել. բայց Անեատինսկին իրաւամբ է ասում, թէ եթէ ես նրան այնքան սաստիկ սիրէի ինչպէս օրինակ ինքն է սիրում իւր կնոջը, նախ և առաջ կը ցանկանայի որ Անեկան իմն լինի: Իսկ ես, — բոլորովին հաւաստի բան է, — այնքան չեմ փափագում որ նա իմն լինի, որքան վախենում եմ, որ նրանից զրկեմ: Գուցէ ամեն մարդ չը կարողանայ նկատել այդ տարօրինակ ու մեծ տարբերութիւնը: Բայց ես հաստատ համոզւած եմ, որ եթէ Կրոմիցկին չը լինէր, եթէ չը լինէր Անեկլայից զրկելու հաւանականութիւնը, ես չէի զգալ ոչ այդ վախը, ոչ այդ անհանգստութիւնը: Այդ մի քիչ արձակում է իմ խճճած թեւերս, որովհետև համեմատաբար պարզ ապացուցանում է ինձ, որ ես ոչ այնքան սիրում եմ Անեկլային որքան զգում եմ, թէ կարող էի սիրել:

և հէնց այդ է սաստիկ ափսոսա զալիս, բախտաւորութեան այդ յոյսս, կեանքս երջանկութեամբ լցնելու այդ միակ առիթը, իսկ աւելի ևս վախենում եմ այն դատարկութիւնից, որ իմ առջև կը բացւի, եթէ Անելկան ձեռքիցս թռչի:

Նկատել եմ, որ ամենաթունդ պեսսիմիստները, երբ որ բախտը կամ մարդիկ ուզում են նրանցից մի բան խելել, ամենաթունդ օպտիմիստներէն էլ լաւ են ձեռք ու ոտքով պաշտպանւում և ձայները երկինք հասցնում: Ես հէնց այդ դրութեան մէջ եմ ձիշտ է՝ ես գոռում—գռչում չեմ բարձրացնում, բայց սրտիս վրդով է տիրում, երբ որ մտքովս անցնում է, որ գուցէ մէկ-երկու օրից չետոյ չեմ իմանալ, թէ որ ջուրն ընկնեմ:

16 Կոնստի.

Աղոյմնակի տեղեկութիւն ստացալ Անելկայի մասին. տեղեկութիւն տուողը նոտարս էր, որ միւսնոյն ժամանակը Ղեւիսենց դործերն էլ է վարում: Ղեւիսը արդէն գժանոցումն է: Տիկինը բնակում է Իստերլակէնում՝ Իւնգլֆրաուի ստորոտում: Երեւի միտք ունի բարձրանալ նրա գագաթը: Երեւակայում եմ, թէ ինչպէս Լաուրան զարդարւում է Ալպերով, նրանց ձիւնով, մառախուղներով, արշալոյսներով, ինչպէս է զբօսնում լճերում, կանգնում անդունդների բերին: Նոտարիս յայտնեցի ցաւակցութիւնս դէպի Ղեւիսը և միւսնոյն ժամանակ դէպի տիկինը, որ այդքան ջանքէլ հասակում մնացել է մենակ ու անտէր: Երբ իրաւաբանը հանգստացրեց ինձ տիկնոջ վերաբերմամբ, յայտնելով որ մի շաբաթ առաջ Զւիցերիա է գնացել տիկնոջ ազգական նէպոլսեցի կոմս Մալեսկին: Ճանաչում եմ, լաւ եմ ճանաչում Գեղեցիկ Խաւաքի է Անտինոյի <sup>1)</sup> նման, բայց խաղամու և, ինչպէս ասում են, սաստիկ վախկոտ: Թւում է ինձ, թէ մի ժամանակ զուր էի Լաուրային Պիզայի աշտարակ անւանում:

Միանգամայն առաջին անգամն է պատահում ինձ կեանքումս, որ մի կնոջ չիշտակի հետ, որին ձիշտ է չէի սիրում, բայց որին խաբում էի, թէ սիրում եմ, այս տեսակ չարակամութիւն կապած

<sup>1)</sup> Աղբիւս կալսրի սիրելին, որին նա սրա մահից չետոյ աստուածների կարգը դասել տւեց (132 թ. ք. ծ. առաջ):

լինի սրտումս։ Լաուրայի վերաբերմամբ այնքան ապերախտ եմ և անմեծահոգի, որ մինչև անգամ ամաչում եմ։ Իսկն ասած ինչ պատճառ ունեմ ատելու նրան և ինչ չեմ կարողանում ներել նրան։ Այն, որ, ինչպես արդեն ասել եմ, մեր չարաբերութեան սկզբից և եթ՝ ճիշտ է ոչ ուղղակի նրա մեղքիցը, բայց հենց նրա հետ շրջակելու շնորհիւ հազար ու մի այնպիսի վատ ու անպիտան բաներ եմ արել, որ կեանքումս երբեք արած չեմ եղել։ Չը պատկառեցի սգիցս, չը պատկառեցի Դևիսի թուլութիւնիցն ու հիւանդութիւնիցը, մեղկացայ, փչացայ, գրեցի այն չարաբաստիկ նամակը... Այդ բոլորի մեղքը ի հարկէ իմս է։ Բայց եթէ կոչը ծանապարհ դնալիս ոտը քարին խփելով վայր է ընկնում, միշտ քարն է անիծում, թէ և իսկապէս վայր ընկնելու պատճառը իւր կոչը լինելն է։

17 լուծիտի.

Այսօր Լուկոմնիուն հասնելիք փողը տարայ իրան, նոտարիս կատարեալ լիազօրութիւն տւեցի, բաներս դաշսած-կապած են և ես յամենայն դէպս պատրաստ եմ ճանապարհ ընկնելու։ Հռոմը քիչ քիչ անտանելի է դառնում ինձ համար։

18 լուծիտի.

Հաշւեցի տեսայ, որ հօրաքրոջս պատասխանը կարող էր արդէն ստացւած լինել այստեղ։ Մի կողմ թողնելով ամենավատ ենթադրութիւնները, աշխատում եմ գուշակել, թէ արդեօք ինչ է գրում ինձ հօրաքրոջս։ Հաշիւն էլ կորցրել եմ թէ այս քանիներորդ անգամն է, որ ափսոսում եմ աւելի որոշ չը գրելու համար։ Սակայն գրել եմ, թէ դուցէ գնացի Պլոշով, եթէ հաւաստի լինէի, թէ իմ ներկայութիւնը անախորժ չի լինիլ հօրաքրոջս հիւրերի համար և յիշել եմ սրտագին ողջոյն Անելկային ու մօրը։ Յիշատակել եմ նոյնպէս և նրա մասին, թէ Պելիում կացած վերջին օրերը հիւանդ էի և այնքան զրգուած, որ ինքս էլ չը գիտէի թէ ինչ եմ անում։ Այդ նամակը՝ գրելիս՝ ինձ շատ խեղացի էր թւում, իսկ այժմ՝ երբեմն յիմարութեան վերջին ծայրն է թւում։ Ուղղակի ինքնասիրութիւնս թոյլ չը տւեց ինձ պարզ ու վճռակի լսու առնել այն, ինչ որ առաջ Պելիից գրել էի։ Յոյս ունէի, թէ հօրաքրոջս կը շտապի օգու-

ւել առաջին պատահած առիթից ամեն բան ուղղելու համար և այն ժամանակ ես մուտք կը գործեմ Պլոշով իրրե մեծահոգի իշխան։ Մարդուս բնութիւնը շատ անպիտան է։ Ինձ մնում է միայն երկու ձեռքով պինդ բռնած կենալ այն յոյսից, թէ այնուամենայնիւ հօրաքոյրս պէտք է հասկանայ, թէ ինչ է ինձ պէտք։

Այժմ երբ իմ անհանգստութիւնս ամեն բոլոր աւելի ու աւելի սաստկանում է, զգում եմ ոչ միայն այն, որ կարող էի Անեկային սաստիկ սիրել, այլ և որ ընդհանրապէս կարող էի անհամեմատ աւելի լաւ լինել քան եմ։ Իրաւ, ինչպէս եմ ես այնպէս վարւում։ Կարծես թէ մէջս բացի եսականութիւնից ու գրգռած ջղերից ոչինչ չկայ։ Իսկ եթէ ուրիշ ոչինչ չկայ, ինչու իմ ինքնանախըս չի ապացուցանում այդ աներկբայաբար Ամենավերջին եղրակացութիւններին հասնելու քաջութիւն ունեւմ ու ճշմարտութիւնը ինձնից չեմ ծածկում և սակայն այդ եղրակացութիւնը միշտ բացասում եմ։ Ինչպէս որովհետեւ անյողդողդ կերպով հաւատացած եմ, որ ես իմ վարմունքներից լաւ եմ։ Վարմունքներիս պատճառը մի տեսակ կենսական անկարութիւն է, որ ծագում է մասամբ ցեղից (race), մասամբ այն դարի հիւանդութիւնից, որի զաւակն եմ ես, այսինքն այն ծայրայեղութեան հասցրած ինքնանախըղից, որ երբէք թոյլ չի տալիս մեզ հեռուել մարդկային բնութեան առաջին, պարզ ճրգաւմին, այլ քննադատում է ամեն բան, մինչև որ թողորովին ուժաստատ է դարձնում հոգին։ Երեխայ ժամանակս ես խաղ էի անում դարսելով փող փողի վրայ մինչև որ սիւնը կռանալով իւր սեփական ծանրութիւնից փլում էր ու անկանոն կոյտ դառնում։ Այժմ ես նայնպէս իրար վրայ շարում եմ իմ մտքերն ու գիտաւորութիւնները և դարձնալ մինչև որ վայր են թափում խառնիխառն։ Ուստի շատ աւելի հեշտ է ինձ համար ոյժերս շարելով մի բացասական գործ կատարել քան դրական, ոչնչացնել քան ստեղծել։ Քւում է ինձ, թէ ինտելիգենտ մարդկանցից շատերն են տկար այդ հիւանդութեամբ։ Ամեն բանի և մեր սեփական անձի քննադատութիւնը խանձել ոչնչացրել է մեր մէջի դրական ոյժերը. մեջքի յեղարաններ չունենք, սկզբնակէտ չունենք, հաւատ չունենք դէպի կեանքը։ Ահա այդ է պատճառը, օրինակ, որ ես այնքան չեմ ուզում Անեկային տիրանալ, որքան վախենում եմ որ նրանից զրկեմ։

Բայց դարիս հիւանդութեան մասին խօսելիս, չեմ ուզում սահմանափակել բացառապէս իմ մասին խօսելով։ Որ մարդ մահիճ է մտնում հանրախօսի ժամանակ այդ շատ սովորական բան է, — իսկ այժմ ամեն բան քննադատելը ամբողջ աշխարհում տարածւած հանրախօս է։ Դրանից ուղղակի հետեւում է այն որ այն զանազան յարկերը, որոնց տակ ապրում էին մարդիկ, փուլ են դալիս նրանց գլխին։ Կրօնը, որի նոյն իսկ անունը կապ է նշանակում <sup>1)</sup>, քայքայւում է։ Հաւատը, մինչև անգամ այն մարդկանց մէջ, որոնք դեռ հաւատում են, անհանգիստ է դարձել։ Այն տանիքի միջով, որ հայրենիք է կոչւում, սկսում են կաթկթել սոցիալական հոսանքներ։ Միայն մի իդէալ է մնացել, որի առաջ մինչև անգամ ամենաշանդուզն սկեպտիկները գլխարկ են հանում, — ժողովուրդը։ Բայց այդ արձանի պատանդանի վրայ զանազան չարածծի մարդիկ արդէն սկսում են գրոտել քիչ կամ շատ ցինիկական սրախօսութիւններ, և որ աւելի զարմանալին է՝ կասկածանքի առաջին մշուշները այն գլուխներին են բարձրանում, որոնք իրերի բնութեան համաձայն պէտք է որ ամենից ցած խոնարհէին։ Կը գայ վերջ ի վերջոյ մի որ և է հանճարաւոր սկեպտիկ, մի նոր Հէյնէ թուք ու մուր կը թափի այդ կուռքի գլխին, ապտակներ կ'ուտացնի նրան, ինչպէս այդ իւր ժամանակին արեց Արիստոփանը, բայց կը թքի — կը մրի նրան ոչ չանուն որ և է հին իդէալի, այլ միմիայն չանուն մոքի ազատութեան, յանուն կասկածանքի ազատութեան, և ինչ կը լինի այն ժամանակը՝ չը գիտեմ։ Հաւանօրէն այդ ահագին դատարկ էջի վրայ սատանան սոնէտներ կը գրի։

Արդեօք մի ճար կայ դրա դէմ թէ ոչ։ Նախ և առաջ ինձ ինչ այդ։ Մի որ և է բան կամենալը իմ բանս չէ։ Իրա համար ես դարիս շատ լաւ դատողարարւած զաւակ եմ։ Սակայն եթէ այն բոլորը, որ մտածւում է, անւում է և կատարւում է՝ ծառայելու է բախտաւորութեան համագումարի աւելանալուն, այն ժամանակ ես թոյլ կտամ ինձ մի անձնական նկատողութիւն անել, չիշելով հան-

<sup>1)</sup> Լեհերէն բեւիզիա, որ վերցրած է լատիներէնից և ընդհանուր է եւրոպական լեզուներին։

դերձ որ ես ի նկատի ունեմ մարդուս ոչ թէ նիւթական դրութիւնը, այլ ներքին անդորրութիւնը, որից կարող եմ ես նոյնպէս զուրկ լինել ինչպէս ուրիշները, — պապս հօրիցս բախտաւոր է եղել, հայրս՝ ինձնից, իսկ իմ որդին, եթէ բան է՝ ունենամ, ուղղակի ողորմելի մարդ կը լինի:

Ֆրորենցիա, 20 լունիսի.

Խաղաթղթից շինած տնակս փուլ եկաւ: Հօրաքրոջիցս նամակ ստացաւ: Անելկան պատկուած է Կրօմիցկու հետ. հարսանիքը մի քանի շաբաթից յետոյ կը լինի: Անելկան ինքն է ցանկացել, որ այդքան կարճ ժամանակ նշանակէի: Այդ համարաւ ստանալուց յետոյ նստեցի երկաթուղի և ուզում էի գնալ Պլոշով, գիտակցելով հանդերձ, որ այդ ուղևորութիւնս յիմար ու արկածախնդիր քայլ է, որից ոչ մի կարգին բան դուրս չի գալ: Ահա թէ ինչու այժմ Ֆրորենցիայում եմ: Ինչ որ մի ոյժ ինձ գետնից թռցրեց ու քշում-տանում էր, բայց հաւաքելով մէջս ֆնացած զգաստութիւնս ու խոհեմութիւնս, դադար առայ այստեղ:

Ֆրորենցիա, 22 լունիսի.

Հօրաքրոջս նամակի հետ միաժամանակ ստացայ կանացի ձեռքով հասցեագրւած մի «faire part»<sup>1)</sup>: Այդ ոչ Անելկայի բնաւորութեան է համաձայն, ոչ էլ նրա մօր. նրանցից ոչ մէկը այդպիսի բան չէր անիլ: Հաւանօրէն այդ պանի Մեհաոխնսկայի չարակամութեան ու սրամտութեան արդիւնքն է: Ասե՛ք, ինչ էլ լինի՝ ինձ համար միևնոյնն է: Գլխիս մահակի հարւած եմ ստացել, շշմել եմ: Բայց ինչպէս տեսնում եմ՝ այդ աւելի ցնցում է քան ցաւ է տալիս: Չը գիտեմ, ինչպէս կը լինի յետոյ, — գնտակի խիածի ցաւն էլ ասում են սկզբում զգալի չի լինում: Սակայն ոչ գնդակ արձակեցի ճակատիս, ոչ էլ ցնորւեցի. նայում եմ ինձ համար Լուսդի, Արնոյի վրայ, մինչև անգամ պասիանս<sup>2)</sup> էլ բաց կանէի, եթէ որ իմանայի, մի

<sup>1)</sup> Ազդարար տոմսակ (ամուսնութեան, մահւան և այլն.):

<sup>2)</sup> Թուղթ բաց անելու մի ձև է, որ չախաղանց երկար է տևում: Պասիանս Ֆրանսերէն կը նշանակի՝ համբերութիւն:

խօսքով՝ վատ չեմ... Որ անկեղծ բարեկամների մէջ շները նապաստակին կերան, — այդ հին նաղլ է... <sup>1)</sup> Հօրաքոյրս քրիստոնէական պարտականութիւն է համարել իւր համար կրկնել Անեկային այն, ինչ որ ես զրել էի Պելիից:

Ֆլորենցիա, 23 լունիսի

Առաւօտեան, երբ որ զարթնում եմ կամ աւելի ճիշտ՝ երբ որ աչքերս բաց եմ անում, պէտք է ինքս ինձ կրկնեմ, թէ այդ այն Անեկան է Կրոմիցկու հետ պատկուած, այն բարի, սիրող Անեկան, որ չէր պառկում քնելու, որպէս զի ընդունէր ինձ, երբ որ ես Վարչաւայից Պլոշով վերադառնայի. նա որ նայում էր աչքիս մէջը, լսում էր ինչ որ ասում էի և իւրաքանչիւր հայեացքովը ասում էր ինձ՝ իմն է: Եւ այդ նոյն Անեկան ոչ միայն պանի Կրոմիցկա կը դառնայ, այլ և հարսանիքից մի շաբաթ անցած անհասկանալի կը թւի նրան թէ ինչպէս կարող էր ինքը տատանւել մի որ և է Պլոշովսկու և Կրոմիցկու պէս Իւպիտէրի մէջ ընտրութիւն անելիս: Սակայն տարօրինակ բաներ են կատարւում աշխարհիս երեսին և այնքան սարսափելի անդառնալի կերպով, որ մարդուս ասլրելու վերջին ստոր յօժարութիւն էլ կորչում է: Պանի Ֆելինան ու պանի Մեհաթինսկան այժմ անշուշտ Կրոմիցկուն «al pari» <sup>2)</sup> են ընդունում ու զիտմամբ բարձրացնում են նրա զինը ի փնաս իմ: Լաւ կանէին զոնէ հանգիստ թողնէին Անեկային: Սակայն հօրաքոյրս թոյլ է տւել, որ այդ բոլորը կատարւի: Ես դեռ ոչինչ, բայց հօ հօրաքոյրս գիտէ ու տեսնում է, որ Անեկան չի կարող նրա հետ

<sup>1)</sup> Առակ է: Ծներից հալածւած նապատտակը դիմում է զանազան կենդանիների՝ օգնութիւն խնդրելով. բարեկամական խօսքեր ասողներ շատ են լինում, իսկ օգնող՝ ոչ ոք, աչնպէս որ շները վերջ ի վերջոյ բռնում են նրան:

Մանօթ. թարգմ.

<sup>2)</sup> Երբ որ թղթադրամի գինը համապատասխանում է համանուն մետաղէ դրամի գնին, օրինակ, երբ որ մի բուլբիանոց թղթադրամ տալով կարելի է ստանալ մի բուլբիանոց ոսկի, ասում են՝ թղթադրամը al pari է մետաղադրամի հետ: Նոյնպէս երբ որ փոխանակազիրը ծախւում է աչն գնով, որը նշանակւած է նրա մէջ, ասում են al pari է ծախւում (եթէ աւելի է ծան՝ ասում են՝ դիսկոնտով է ծախւում, եթէ աւելի թանկ՝ պրեմիալով):

Մանօթ. թարգմ.

երջանիկ լինելու Ինքն է գրում ինձ, թէ Անեկան յուսահատութիւնիցն է պսակուում նրա հետ:

Ահա այդ անիծեալ երկար նամակը.

«Շնորհակալ եմ վերջին նամակիդ համար, մանաւանդ որ Պեղից գրած առաջին նամակդ ոչ միայն վճռական էր, այլ և անգութ: Հաւատալս չէր գալիս, որ դու դէպի Անեկան ոչ միայն սէր չես զգում, այլ և բարեկամութիւն ու կարեկցութիւն: Ես հօ չէի ուզում, սիրելի Լէօն, և չէի յորդորում քեզ, որ իսկոյն առաջարկութիւն անես Անեկային. ես միմիայն այն էի խնդրում, որ մի քաղցր խօսք գրէիր նրան թէկուզ ոչ ուղղակի, այլ իմ նամակուան: Եւ հաւատա ինձ, այդ էլ բաւական կը լինէր, որովհետեւ նա քեզ այնքան էր սիրում, որքան որ կարող է այդպիսի մի աղջիկ սիրել: Սակայն մտիր իմ դրութեանս մէջ, ինչ պէտք է անէի նամակդ ստանալուց յետոյ. ինչ խղճմտանքով պէտք է այնուհետեւ թողնէի որ Անեկան մնար այն պատրանքների ու միեւնոյն ժամանակը անհանգստութեան մէջ, որ ակներեւաբար քայքայում էր նրա առողջութիւնը: Խաւստովսկին նամակները բերելու համար միշտ առանձին մարդ է ուղարկում Վարչաւս և առաւօտեան ինքը հետը բերում է թէյի ժամանակ: Անեկան տեսել էր որ քեզնից նամակ կայ, որովհետեւ խեղճիկը միշտ Խաւստովսկու ճանապարհը պահում էր ու նրա ձեռքից առնում էր նամակները իբր թէ իմ թէյի սարքի մօտ դնելու, իսկ իսկապէս տեսնելու համար, թէ արդեօք բան կայ քեզնից: Այդպիսով տեսել էր, որ քեզնից նամակ կայ: Թէյը այնպէս էր ածում, որ գդալները պար էին դալիս զաւաթներումը: Ինչ որ մի վատ նախազգացմունք խայթեց ինձ. վարանմունքի մէջ էի, մէկ ուղեցի նամակդ թողնէի յետոյ կարդալի, երբ որ իմ սենեակումը կը լինէի, բայց սիրտս անհանգիստ էր, վախենում էի հիւանդ լինելի, չը կարողացայ դիմանալ Վկայ է Աստած, թէ որքան դժւար էր ինձ համար ոչինչ ցոյց չը տալ երեսանց, մանաւանդ որ զգում էի, որ Անեկան աչքերը յառել է ինձ վրայ: Բայց մի կերպ յաղթեցի ինձ. մինչև անգամ ասացի՝ Վէճըն էլի դարդ է անում, բայց փառք Աստու առողջ է և ձեզ շատ բարեւ է գրում: Անեկան հարցրեց իբր թէ սովորական ձայնով՝ Վեռ երկար կը մնայ Խտալիայում: Տեսնում էի, թէ որքան բան է պարունակում այդ

հարցի մէջ և քաջութիւն չ'ունեցայ ճիշտն ասելու, մանաւանդ որ Խաւատովսկու ու ծառաների ներկայութեամբ էինք խօսում. պատասխանեցի թէ՛ կարծ ժամանակ կը մնայ. կարծում եմ, շուտով ճանապարհ կ'ընկնի դէպի մեզ: Պէտք է տեսնէիր թէ ինչպէս բոցափառւեց նրա երեսահարքը, ինչպէս ուրախացաւ, ինչպէս ճիգ էր դործ դնում որ լացը պահի: Խեղճ աղջիկ: Իմ լացս դալիս է այժմ, երբ որ յիշում եմ այդ: Ինչեր քաշեցի սենեակս վերադառնալուց յետոյ, որ ասեմ չեմ հաւատալ. բայց դու պարզ գրել էիր՝ «Յանկանում եմ նրան բախտաւոր կեանք Կրոմիցկու հետ»—և խղճմտանքս ասում էր, որ պէտք էր նրա աչքերը բաց անել: Հարկաւորութիւն չեղաւ նրան կանչելու, որովհետեւ ինքն եկաւ. այն ժամանակ ասացի նրան՝ «Անելկա, ես գիտեմ, որ դու խելօք, ազնւահոգի աղջիկ ես և միշտ հպատակւում ես Աստծու կամքին: Մենք պէտք է իրար հետ անկեղծ խօսենք: Գիտեմ, որդեակս, որ քո ու Լէօնի մէջ սիրոյ նման մի բան էր սկսւում և պէտք է ասեմ քեզ, որ դրանից մեծ՝ սրտի փափագ չունէի, բայց երևի Աստած այդ չէր կամենում. եթէ այդ բանի վերաբերմամբ որ և է յոյսեր դեռ մնացել են սրտումի, ձեռք քաշիր նրանցից: Սկսեցի գրկել նրան, որովհետեւ նա մեռելի նման գունատւեց. կարծում էի թէ կ'ուշաթափւի, բայց բարեբախտաբար բանը այդտեղ չը հասաւ: Նա միայն չոքեց ծնկներիս մօտ ու սկսեց անդադար կրկնել՝ «Ինչ է գրել ինձ ասելու: Դիմադրում էի, չէի ուզում քո դրածո բառ առ բառ յայտնել նրան, բայց մտածեցի, որ նրա համար աւելի լաւ կը լինի ճշմարտութիւնը լիովին փմանայ ու վերջապէս ասացի, որ դու նրան բախտաւոր կեանք ես ցանկանում Կրոմիցկու հետ: Այդ որ լսեց՝ վեր կացաւ չոքած տեղիցն ու մի րոպէ անցած ասաց ինձ բոլորովին ուրիշ ձայնով՝ «Իմ տեղակ նրան շնորհակալութիւն յայտնէք»—և իսկոյն հեռացաւ: Վախենում եմ ուրախ չը լինիս, որ այդպէս ճշտութեամբ կրկնեցի քո դրածը, առանց մեղմացնելու մի որ և է քաղցր խօսքով, սակայն քանի որ վճռակի հրաժարւում ես Անելկայից, ինչքան պարզ ասէի նրան այնքան լաւ էր: Ինչքան աւելի համոզւած լինի, որ իւր հետ վատ ես վարւել, այնքան շուտով կը մոռանայ քեզ: Վերջապէս եթէ այդ քեզ անախորժ լինի, մտածիր թէ որքան ոչ միայն անախորժութիւն, այլ և տանջանք:

ներ ենք քաշել մենք երեքս և մանաւանդ Անեկան և նա սպասածիցս աւելի է կարողանում իրան զսպել: Ամբողջ օրը աչքերը չոր էին և ոչինչ նկատել չը տւեց մօրը, որը առողջութեան համար սաստիկ վախճանում է. միայն սովորականից աւելի էր փաթաթւում նրանից և ինձնից էլ էր փաթաթւում, որ ինձ այնքան յուզեց, որ քիչ էր մնում լաց լինէի: Պան Մնեատինսկին, որ նոյն օրը եկաւ մեզ մօտ, Անեկայի վրայից ոչինչ չը հասկացաւ, մինչև որ ես ինքս նրան պատմեցի, որովհետեւ գիտեմ, որ քո բարեկամն է: Նա սաստիկ վշտացաւ ու սկսեց քեզ այնպէս հայհոյել, որ ես նրա վրայ բարկացայ: Ինչ ասես ասաց, — դիտես էլի թէ ինչ տեսակ մարդ է: Ինչ որ Անեկային չես սիրում, չես կարող հասկանալ, թէ որքան բախտաւոր կը լինէիր նրա հետ. բայց լաւ չէիր անում, սիրելի Լէօն, որ թողնում էիր կարծի, թէ սիրում ես իրան: Միայն նրան չէր այդպէս թւում, մենք բոլորս էլ այդ կարծիքին էինք, իսկ այդ վատ էր, որովհետեւ առաջինը Աստուծոն է միայն յայտնի թէ ինչեր քաշեց նա դրա շնորհիւ, իսկ երկրորդը այդ էր պատճառը որ իսկոյն վճռեց ընդունել Կրոմիցկու առաջարկութիւնը: Ես համոզւած եմ, որ նա այդ շուսահատութիւնիցն արեց: Պէտք է որ մօր հետ խօսած լինի նրա մասին և խօսելուց յետոյ վճռած: Կրոմիցկին նամակիդ ստացւելու հետեւեալ օրն եկաւ: Անեկան նրա հետ միանգամից այն աստիճանն սովորականից տարբեր սկսեց վարւել, որ նա մի շաբաթ անցած առաջարկութիւն արեց ու համաձայնութիւն ստացաւ: Պան Մնեատինսկին սրանից երկու օր առաջ միայն իմացաւ այդ ու գլխի մազերը պոկում էր, իսկ թէ ես ինչ օրի էի սկզբիցը, ասել չեմ կարող:

Եկանքումս երբէք այն աստիճան բարկացած չէի եղել քեզ վրայ, որքան այդ ժամանակ, մինչև որ վերջապէս երկրորդ նամակ մի քիչ մեղմացրեց բարկութիւնս, թէև վերջնականապէս համոզեց ինձ, որ իմ օղային դղեակներիցս ոչինչ դուրս չի գալու: Պէտք է խոստովանւեմ քեզ, որ առաջին նամակիցդ յետոյ, քանի որ դեռ Կրոմիցկին առաջարկութիւն չէր արել, մտքովս դեռ անցնում էր՝ Գուցէ Աստուած քաղցր աչքով նայի մեզ և կակղացնի Լէօնի սիրտը: Գուցէ նա բարկութիւնիցն է միայն այդպէս գրել: Բայց երբ որ յետոյ արդէն կարողացել էիր մէկ-երկու քաղցր խօսք գրել Անեկ-

կային ու ոչինչ չեա չէի վերցրել առաջին նամակումը զրաժիցդ, համոզւեցի, որ էլ ամենեւին յոյս չը պէտք է ունենալ: Անեկայի հարսանիքը յուլիսի 25-ին է լինելու: Ասեմ թէ ինչու է այդպէս շուտ լինելու: Յելինան իսկապէս սաստիկ հիւանդ է, զգում է որ օրհասն եկել է և չի ուզում, որ յետոյ իւր մահւան սղի պատճառով հարսանիքը երկար ժամանակով յետաձգւի. ուզում է որ աչքը խփելուց առաջ աղջկանը տղամարդու թեւի տակ տեսնի: Կրօմիցկին շտապում է, որովհետեւ նա արեւելքում կարեւոր դորժեր ունի, որ չի կարող երեսի վրայ թողնել, իսկ Անեկան փափագում է, որ քան կարելի է շուտով խմել այդ դառնութեան բաժակը: Ախ, սիրելի Լէօն, ինչու գործը այդ ընթացքը ստացաւ, ինչու այդ աղջիկը այդքան անբախտ է:

Ներքէք չէի թողնիլ, որ նա պսակէր Կրօմիցկու հետ, բայց ինչպէս կարող եմ ես մի խօսք էլ է ասել, որ առանց այն էլ մեղաւոր եմ զգում ինձ Անեկայի վերաբերմամբ: Իմ սիրտս սաստիկ ուզում էր քեզ պսակել, և ես չը մտածեցի թէ ինչ հետեանքներ կարող են ծագել դրանից: Անեկայի համար: Մեղքը իմն է, սակայն ես էլ քեզ չեմ տանջում և ամեն օր աղօթք եմ անում Անեկայի համար:

Նրանք հարսանիքից յետոյ գնալու են Վոլին: Յելինան կը մնայ ինձ մօտ Վարշաւայում. նա ինչ որ խօսում էր Օդեսսայի մասին, բայց հազար էլ ասի չեմ թողնիլ որ գնայ: Գիտես, հոգիս, թէ որքան երջանիկ եմ լինում երբ որ քեզ տեսնում եմ, բայց այժմ Պլոշով չը գաս, Անեկայի խաթեր կատարի այդ խնդիրքս: Եթէ կ'ուզես, ես հարսանիքից յետոյ իսկոյն կը դամ քեզ մօտ. Անեկային պէտք է այժմ խնայելու:

Ինչու պէտք է ինքս ինձ խաբեմ: Քանի կարդում եմ այդ նա-նամակը, ուզում եմ գլուխս պատռովը տամ և այդ ոչ թէ բարկութիւնիցս կամ նախանձիցս, այլ վշտիցս:

Եւնիսի 22.

Չէի կարող ձեռներս խաչել ու բոլորովին ընդունել, որ յաղթած եմ: Եթէ այդ ամուսնութիւնը զլուխ դայ՝ հրէշային ամուսնութիւն կը լինի: Այսօր, հինդաբթի, հեռագիր խփեցի Մսեաթինս:

կուն, որով աղաչում եմ նրան յանուն բոլոր սուրբերի, որ կիրակէ Կրակով գայ: Նս ինքս էլ վաղը ճանապարհ կընկնեմ դէպի Կրակով: Խնդրել եմ նրան, որ հեռագրի մասին ոչ դբի բան չ'ասի: Կը խօսեմ հետը կամ աւելի ճիշտ՝ կ'աղաչեմ—կը պաղատեմ նրան, որ իմ անունից խօսի Անելկայի հետ: Մեծ յոյս ունեմ նրա ազդեցութեան վրայ: Անելկան չափազանց սիրում ու յարգում է նրան: Հօրաքրոջս չը դիմեցի, որովհետեւ մենք՝ տղամարդիկս իրար աւելի լաւ ենք հասկանում: Մենատինսկին՝ իբրեւ հոգեբան՝ աւելի ներողամիտ աչքով կը նայի այն անիծեալ հոգեկան պրոցեսսի վրայ, որ կատարւում էր իմ մէջ վերջերքս: Նրան Լաուրայի մասին էլ կարող եմ ասել, մինչդեռ եթէ նրա անունը տայի հօրաքրոջս մօտ, նա կսկսէր երեսը խաչակնքել: Սկզբում ուզում էի ուղղակի Անելկային գրել, բայց նամակս ուշադրութիւն կը դարձնէր իւր վրայ, իրարանցում կը գցէր Պլոշովում: Գիտեմ Անելկայի շիտակութիւնը, գիտեմ որ նա իսկոյն ցոյց կտար նամակը մօրը, իսկ նա չի կարող ինձ չ'ատել և անշուշտ կը շտապէր ծուռը մեկնութիւն տալ նամակիս, Կրոմիցկին էլ ի հարկէ կ'օգնէր նրան այդ բանում: Անհրաժեշտ է, որ Մենատինսկին առանձնակի տեսնւի ու խօսի Անելկայի հետ: Այդ կարող է յաջողեցնել նրա կինը: Յոյս ունեմ, նա յանձն կ'առնի այդ պատգամաւորութիւնը, թէեւ շատ լաւ գիտեմ, որ չափազանց փափուկ գործ է: Մի քանի գիշեր է քուն չ'ունեմ: Հէնց որ աչքս խփում եմ, յիշում եմ Անելկային, նրա դէմքը, մազերը, աչքերը, խօսելու ձևը, ժպիտը,—տեսնում եմ նրան այնպէս, կարծես թէ աչքիս առաջին կանգնած լինի... Ձեմ կարող այսպէս ապրել:

Կրակով, 26 չունիսի.

Մենատինսկին այստեղ է: Յանձն առաւ Պատուական երիտասարդ: Ասուած նրան իւր սրտովը տայ: Գիշերւայ ժամի չորսն է, բայց էլի քունս չի տանում, ուստի նստում եմ գրելու քանի որ ուրիշ բան չունեմ անելու: Մենատինսկու հետ մինչև երեքը խօսում, վիճում էինք, դատողութիւն էինք տալիս: Այժմ նա կողեկող է շուռ գալիս կողքիս սենեակումը: Շատ չարչարեցի մինչև համոզեցի նրան: Շարունակ կրկնում էր, թէ՝ «Սիրելիս, ես ինչ իրաւունք ունեմ խառնելու ձեր ընտանեկան յարաբերութիւններին, այն էլ

այսպիսի մի փափուկ գործում: Պաննա Անեկյան կարող է մի հարցով փակել իմ բերանը թէ՛ ձեռք ինչ, պարոն: Ես այնպես թունդ երգում կերպ, թէ Անեկյան այդպես չի ասել, կարծես թէ նրանից ստորագրութիւն ունէի ձեռքիս: Ընդունում էի որ Մեհապինսկու ասածները իրաւացի են, բայց ասում էի, որ կան դրութիւններ, երբ չը պէտք է բանի տեղ դնել մինչև անգամ այդպիսի հանգամանքներ: Նրան համոզեց իմ այն պատճառաբանութիւնը, թէ հարցը իմ մասին չէ, այլ միմիայն Անեկյայի, բայց, ընդհանրապէս ասած, եթէ նա չանձն առաւ նրա հետ խօսել, այդ նրանից է, որ խղճում է ինձ: Սատիկ ընկել եմ այս երկու-երեք օրւայ մէջ. Մեհապինսկին ինքն ասաց ինձ այդ և տեսա՛յ որ նրան այդ յուզել էր: Բացի դրանից՝ նա պատուում է Կրոմիցկուց, որովհետև նրանք երկու բոլորովին տարբեր տիպ են: Մեհապինսկին պնդում է, թէ դրամական սպեկուլացիայով պարապելը միևնոյնն է թէ մարդ ուրիշի գրպանից փողը դուրս տա՛յ իւր գրպանը լցնի: Նա շատ բանում է մեղադրում Կրոմիցկուն և այսպէս խօսեց նրա մասին՝ թէ որ փող դիզելիս մի օր և է բարձր ու ազնիւ նպատակ ունենալ՝ կը ներէի նրան այդ. բայց նա միմիայն փող ունենալու համար է փող դիզում: Անեկյայի պսակելը նրան էլ դրեթէ նոյնքան է վրդովում որքան ինձ և նա այն կարծիքին է, թէ Անեկյան իւր ձեռքով իւր համար անբախտութիւն է պատրաստում: Իմ խնդրելովը Մեհապինսկին անմիջապէս վաղը ճանապարհ կընկնի՝ առաւօտեան զնացքով:

Միւս օրը նա ու կինը Պլոշովում կը լինեն և եթէ անկարելի լինի այնտեղ ազատ խօսել Անեկյայի հետ, մէկ—երկու ժամով նրան կը տանեն իրանց մօտ: Անեկյային նկարագրելու է իմ տանջանքները, ասելու է, թէ իմ կեանքը նրա ձեռին է: Նա այդ կը բաշարի անել: Նա նրա հետ կը խօսի լրջօրէն, քաղցր ու դատողաբար. կ'աշխատի համոզել նրան թէ ոչ մի կին, թէկուզ սիրտը ամենասաստիկ կերպով խոցւած էլ լինի, իրաւունք չունի պսակելու այնպիսի մարդու հետ, որին նա չի սիրում. թէ այդպէս վարւելով նա կը վարւի կեղծաւորաբար ու անազնիւ կերպով, թէ նոյնպէս անիրաւ բան կը լինի նրա կողմից մերժել սիրած մարդուն և սեպնել նրա կեանքը նրա համար, որ նա նախանձից կատաղած ժամանակը այնպիսի մի բան է արել, որի համար զղշում է ի բոլոր սրտէ:

Ի վերջոյ Մնեատինսկին ասաց ինձ հետեւեալը.

— Ամեն բան կ'անեմ, միայն թէ մի պայմանով, այն է՝ որ դու ինձ ազնիւ խօսք տաս, թէ եթէ բանը անյաջող զնայ, քեզ չես գցիլ Պլոշով ու այնպիսի բաներ անիլ, որոնց համար հօրաքոյրդ, պանի Յելինան ու պաննա Անելկան ստիպւած լինեն տուժել իրանց առողջութեամբ: Կարող ես, եթէ ուզում ես, նամակ գրել պաննա Անելկային, բայց անձամբ չը գաս, մինչև որ նրանից թոյլտուութիւն չը ստանաս:

Ինչ աչքով է նայում նա ինձ վրայ: Խոստացայ, թէ եւ իսկոյն այդ ինձ սկսեց անհանգստացնել: Բայց յուսով եմ Անելկայի սրտի ու Մնեատինսկու ճարտարախօսութեան վրայ: Ախ, ինչ լեզու ունի: Յամենայն դէպս խոստանում է զոնէ խօսք առնել Անելկայից, որ կէս տարով յետաձգի հարսանիքը: Եթէ այդ բանին համաձայնի, ես յաղթել եմ, որովհետև Կրոմիցկին անշուշտ ինքն իրան յետ կը քաշւի: Այսօրւան օրը երկար ժամանակ կը յիշեմ: Մնեատինսկին իսկական տանջանք տեսած ժամանակը կ'իմարմատի պէս փափկասիրտ է. նա խնայում էր իմ ինքնասիրութիւնս: Սակայն հեշտ բան չէ մարդու համար խոստովանել իւր արած խենթութիւնները, մեղքերը, իւր թոյլ կողմերը և ուրիշի ձեռքը յանձնել իւր բախտը, փոխանակ անձամբ նրա դէմ մաքառելու: Բայց ինչ հոգս է այդ բոլորը, երբ որ հարցը Անելկայի մասին է:

27 Յունիսի.

Մնեատինսկին զնաց առաւօտեան ձանապարհ զգեցի նրան միւլնոյն յանձնարարութիւններով. կարծես թէ նա ապուշ լինէր: Նա, հանաք անելով, ասում էր, որ եթէ նրա պատգամաւորութիւնը յաջողութիւն ունենայ, ես նորից կը սկսեմ փիլիսոփայութիւն անել: Սիրտս ուզում էր ծեծէի նրան: Նա ձանապարհ ընկաւ լի քաղցր յոյսերով. երդում կ'ուտեմ, որ նա հաւատացած է, թէ գործը հիանալի կը զնայ: Նրան ձանապարհ զգելուց յետոյ զնացի Տիրամօր եկեղեցին և ես՝ սկսալտիկս, ես՝ փիլիսոփաս, ես, որ չը գիտեմ, չը գիտեմ, չը գիտեմ—պատարագ անել տեցի Լէօնի ու Անելկայի համար: Ես ոչ միայն մինչև պատարագի վերջը մնացի, այլ և այժմ դրում եմ դրա մասին սև թանաքով սպիտակ թղթի

վրայ,—Թող ջառը ջհաննամը դնայ սկեպտիկականութիւնը, փիլիսոփայութիւնն էլ հետը, իմ չը գիտեմէն էլ վրադիր:

28 լունիսի.

Ժամի մէկն է՝ կէսօրից յետոյ: Հէնց այժմ պէտք է Մնեստիրնակիները ծանապարհ ընկնէին դէպի Պլոշուլ: Գոնէ մի բանի պէտք է համաձայնի Անեկիան, այն է՝ հարսանիքը յետաձգելուն: Նա իրաւունք չունի այդ խնդիրքս մերժել... Այսօր ամբողջ օրը զանազան մոզքեր են զալիս զլուստ: Կրոմիցկին սաստիկ փողատէր մարդ է,—այդ անկասկածելի է,—ինչո՞ւ չի աշխատում հարուստ նշանած զոնել: Անեկիայի կալածքը մեծ կալած է, բայց պարող շատ կայ վրան,—ծիշտ է՝ նա կարող է պէտք զալ Կրոմիցկուն նրա համար, որ նրան թոկից փախած մարդ չը համարեն, որից ոչինչ չի կարելի ստանալ, կարող է նրան օգնել, որ ռուսահայատակութիւն ձեռք բերի. բայց Կրոմիցկին իբրեւ հարուստ մարդ հուշակ ունեցող կարող էր այդ բոլորը զոնել մեծ օժիտ էլ վրադիր: Ակներեւ է, որ Անեկիան նրան դուր է զալիս և վաղուց է որ դուր է զալիս: Ասենք՝ ինչ զարմանալու բան է, որ Անեկիան դուր է զալիս:

Գլխիս զաղը վեր է կենում, երբ որ մտածում եմ, որ նա ապաստւմ էր մի հատիկ խօսքի իմ բերնից, իբրեւ երջանկութեան, իբրեւ փրկութեան: Հէն է հօրաքոյրս գրում է թէ Վսեսլադը Խլաստովսկու ծանապարհը պահում էր նամակները ձեռիցն առնելու համար: Սարսափ է տիրում ինձ, թէ այդ բոլորը ինձ չի ներւիլ և թէ ինձ ու ինձ նմաններին կորուստ է ձակատագրւած:

Երեկոյեան ժամի 10-ին.

Յերեկը ջղացաւ բռնեց, զլուստ տրաքում էր. այժմ ցաւը անցել է, բայց այդ ցաւից և անքնութիւնից ու անհանգստութիւնից այնպիսի դրութեան մէջ եմ, կարծես հիպնոսահարած լինեմ: Միտքս, մատչելի և բորբոքւած միմիայն մի մտածմունքի վրայ, այնպէս պարզ է տեսնում ինչ որ լինելու է, ինչպէս երբեք չի տեսել: Ուղղակի ինձ թւում է, թէ Պլոշուլում եմ, թէ լսում եմ այն ինչ որ Անեկիան պատասխանում է Մնեստիրնակուն—և չեմ կարողանում հասկանալ, թէ ինչպէս կարող էի ես սխալւել: Նա

ինձ չի խղճալ: Այդ ենթադրութիւն չէ, այլ կատարեալ հաւաստիութիւն... Յիշաւի ինչ որ արտասովոր բան է կատարուում իմ մէջ: Մէջս այնպիսի սարսափելի լրջութիւն եմ զգում, կարծես թէ մինչև այժմ երեխայ էի,— և միևնույն ժամանակը սիրտս չափազանց տխուր է: Կարծում եմ, որ կը հիւանդանամ: Մենատինսկուց խօսք առաջ, որ իսկոյն կը հեռագրի Մինչև այժմ հեռագիր չը կայ, թէև, իսկապէս ասած, նրանից ոչ մի նոր բան չեմ իմանալու:

29 լունիսի.

Մենատինսկու հեռագիրը ստացւեց, ահա ինչ է գրում.

— Աշխատանքս զուր անցաւ, ոյժերդ հաւաքիր ու գնա ճանապարհորդելու:

Այդպէս էլ կ'անեմ, իմ Անեղիս:

(Վերջ առաջին մասի):